

Holocaustnamenmonument: gepasseerd station?

De controverse over het reusachtige holocaustnamenmonument dat in het kleine, met historie beladen Wertheimpark te Amsterdam zou dienen te verrijzen, beperkt zich tot op heden tot een vinnige twist omtrent de beoogde plek en de gevreesde overschaduw van het daar al aanwezige Auschwitz-monument van Jan Wolkers. Pas na de “buurtinspraak” werd het ontwerp gepresenteerd van “de beroemde Amerikaanse, van oorsprong Pools-Joodse architect Daniel Libeskind”, aldus wervend de website van het stadsdeel-Centrum. De betiteling “namenwand” bleek ergerlijk misleidend: het gaat om negen achter elkaar geplaatste donkere betonnen muren, het geheel 1000 m² openbare ruimte in beslag nemend en met een hoogte waarvoor je in eerste instantie alleen maar kunt terugdeinzen. Het claustrofobisch aandoende pad tussen al die hoge muren wordt door Libeskind “Path of Light” genoemd, ook al ongelukkig omdat deze benaming associaties oproept met de beruchte Peruviaanse terreurbeweging ‘Lichtend Pad’ (Sendero Luminoso).

Of de volgens het stadsbestuur “zorgvuldige” inspraakprocedure onbeholpen dan wel geraffineerd was, kan hier in het midden blijven omdat zich andere vragen opdringen. Vragen die in de “inspraak” lapidair werden weggewoven: het monument zelf stond niet ter discussie. “Dat is een gepasseerd station. De komst van een monument in de vorm van een namenmonument is een gegeven.” Wonderlijk wel, dat machtswoord ‘een gegeven’. In dit geval is het *fait accompli* ontstaan door een vertrouwelijk besluit van het college van B&W. Het college-Van der Laan dumpte in november 2012 (waarom vertrouwelijk?) het besluit van april 2009 van zijn voorganger, het college-Cohen, om géén medewerking te verlenen aan dit initiatief van het Nederlands Auschwitz Comité (NAC). Zoals bekend besloot het college-Van der Laan vervolgens op 18 maart 2014, voor zover valt na te gaan zonder raadpleging van de gemeenteraad, “in te stemmen met het voornemen het Holocaustnamenmonument in het Wertheimpark te vestigen”. Het Auschwitz Comité zegt te verwachten dat het Amsterdamse college van B&W nu binnen enkele weken een definitief besluit gaat nemen.

Maar is het monument zelf dus een gegeven? Het gaat per slot om een nationaal monument, dus om een “nationaal belang”, volgens woordvoerder Oranje van het stadsdeel-Centrum. Het is zeer de vraag of een locale overheid het principebesluit daarover zomaar naar zich kan toetrekken. Een nationaal monument behoeft allereerst een nationale discussie, terwijl we voor zoiets belangrijks als een nationaal belang een nationaal parlement hebben. Het is de hoogste tijd voor een paar vragen die tot nu toe publiekelijk niet aan bod zijn gekomen. “Den dragen tot spoorslag”, maant een inscriptie op het Wertheimmonument in het park.

Om te beginnen: wat betekent dat, een nationaal monument? Er was een tijd waarin men heeft geprobeerd in de wildgroei van oorlogsherdenkingsmonumenten enige ordening aan te brengen. Niet alleen werd in oktober 1945 van regeringswege een Centrale Commissie in het leven geroepen die de Minister moest adviseren over vormgeving en ruimtelijke inpassing van elk op te richten oorlogsmonument, ook werd in 1946 van rijksoverheidswege de Nationale Monumenten Commissie voor Oorlogsgedenktekens geïnstalleerd. Bij die nationale monumenten ging het om de herdenking niet zozeer van plaatselijk of regionaal, maar van nationaal leed c.q. verzet. Er werd dan ook, overigens met onvoldoende baten als resultaat, in heel het land geld ingezameld voor het nationaal monument op de Dam; voor 50 cts kon eenieder een vierkante centimeter van het toenmalige Damplantsoen kopen. Zo kan men nu vanuit het hele land een of meer namen op het voorgestelde monument “adopterem” à raison van € 50 per naam. Dat blijkt minder evident symbolisch te zijn dan een vierkante centimeter, nu adoptanten nogal eens vrezen dat anders hun dierbaren niet op het

namenmonument zullen verschijnen - weliswaar ten onrechte, maar het misverstand kon niet uitblijven.

Over een in de Kamerstukken anoniem gemaakt verzoek – ongetwijfeld afkomstig van het Auschwitz Comité (waarom anoniem?) - om rijkssubsidie voor dit namenmonument deelde in april jl. de staatssecretaris van VWS (*Directie Maatschappelijke Ondersteuning Oorlogsgetroffenen en [sic] Herinnering WOII*) aan de Tweede Kamer mee geen rol voor de overheid te zien weggelegd bij dit “goede particulier initiatief”. Nu kent Nederland talloze gedenktekens voor de vermoorde joodse landgenoten, maar sinds de jaren negentig worden die voornamelijk door gemeenten en andere overheden geïnitieerd en in de openbare ruimte geplaatst. Het nationale monument Westerbork en de herschepping in 1981 tot Herinneringscentrum Kamp Westerbork berustten allebei op een besluit van de Tweede Kamer. Het voormalige Kamp Westerbork ontvangt een structurele subsidie van het ministerie van VWS.

Het is dus bezijden de waarheid wat Van Rijn, van regeringswege verantwoordelijk voor de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog, gemakzuchtig schrijft: “De geschiedenis van [oorlogs]monumenten in Nederland wordt gekenmerkt door grote terughoudendheid van de zijde van de overheid.” Weinig terughoudend ook is zijn kwalificatie als “een goed particulier initiatief dat helemaal past in de geschiedenis van Nederlandse oorlogsmonumenten”. Dat is niets minder dan een warme aanbeveling.

De overheid ontbreekt evenmin in het Comité van Aanbeveling dat het NAC heeft weten te recrutereren. Allereerst treffen we daarin de Amsterdamse burgemeester Van der Laan aan. Menigeen vermoedt het: de revenuen van het te verwachten *Libeskindtoerisme* zijn blijkbaar een te aantrekkelijk vooruitzicht, de reeds thans vrijwel onbeheersbare toeristentoevloed naar de binnenstad ten spijt. Verder in het Comité van Aanbeveling: onder meer de burgemeesters van Rotterdam en Maastricht, eveneens in hun hoedanigheid van ambtsdragers, en de voormalige staatssecretaris van VWS. En, verrassend, de directeur van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, wetenschappelijk instituut van historici in overheidsdienst. Want juist ook aan het NIOD de prangende vraag: *wie komen er op het monument te staan?* Aan wie moet het blijvend herinneren?

Dat heeft veel voeten in de aarde gehad. In een door de Joodse Omroep in 2010 uitgezonden interview met Jacques Grishaver, sinds 1998 voorzitter van het Auschwitz Comité, verzekerde deze dat ook de omgebrachte verzetsstrijders op het namenmonument zouden komen. Na hooglopende discussies en zelfs een bemiddelingsgesprek in des burgemeesters ambtswoning onder leiding van de ex-voorzitter van de Tweede Kamer, Gerdi Verbeet, besloten de organisaties van het voormalig verzet geen namen ter beschikking te stellen. Niet lang daarna trok het Auschwitz Comité, momenteel zelf in een bestuurscrisis verwickeld, zich terug uit het Centraal Orgaan Voormalig Verzet en Slachtoffers.

Toen begin dit jaar de fondsenwerving van start ging, kondigde het NAC een monument aan met daarop de namen van “alle Nederlandse slachtoffers van de nazi-terreur”. Die alomvattende formulering is pas een half jaar later geruisloos van de website verwijderd. Het was dan ook niet – of misschien niet langer - de bedoeling ook de namen in te beitelen van de omgekomen of omgebrachte niet-joodse geëxecuteerden, verzetsmensen, gijzelaars, concentratie- en vernietigingskampgevangenen, krijgsgevangenen, politieke gevangenen, dwangarbeiders, militairen, bombardements- en andere burgeroorlogsslachtoffers, zeelieden, hongersnoodslachtoffers of bij het Rode Kruis geregistreerde vermisten, naar de gangbare ruwe schattingen in totaal nòg eens zo’n honderdduizend à honderdvijftigduizend doden. Op de website van het NAC is te lezen dat het om de namen zal gaan van “alle 102.000 Nederlandse slachtoffers van de Holocaust, ook van hen die in andere kampen dan Auschwitz zijn omgebracht”. Voluit luidt het *mission statement*, in kreupel Nederlands: “Alle namen van

Joden, Sinti en Roma die vanuit Nederland zijn vervolgd en gedeporteerd, alsmede gedeporteerde Nederlandse Joden woonachtig in andere landen, die in naziconcentratie- en vernietigingskampen zijn vermoord, alsook zij die zijn omgekomen door honger of uitputting tijdens transporten en dodenmarsen en waar geen graf van bekend is. Daarmee krijgt Nederland eindelijk een tastbaar gedenkteken waar 102.000 Joden en 220 Sinti en Roma zowel individueel als collectief kunnen worden herdacht.”

Eindelijk? Het Auschwitz Comité opent in kapitalen zijn holocaustnamenmonumentwebsite met: “In Nederland is geen monument met de namen van alle Nederlandse slachtoffers van de Holocaust.” Dat is driemaal onjuist.

In Kamp Westerbork worden meer dan honderdduizend *namen* van de slachtoffers in het museum aldaar continu geprojecteerd.

Daarnaast is er op loopafstand van het Wertheimpark nog een ander monument waarbij de *namen* van alle individuele slachtoffers worden gememoreerd, de Hollandsche Schouwburg, *Umschlagplatz* voor de weg te voeren joden. De 6700 familienamen die hier op een gedenkwal zijn te lezen, “symboliseren alle vermoorde joden van Nederland: ruim 104.000 mensen, 104.000 joden, vermoord door de nazi’s”, zo geeft de Hollandsche Schouwburg aan. Reden waarom burgemeester Cohen, net als de Hollandsche Schouwburg (opvallend afwezig in het Comité van Aanbeveling), een nieuw nabijgelegen namenmonument niet wenselijk had bevonden. Nadien, in 2010, is in de Hollandsche Schouwburg de integratie van de familienamen met de gegevens uit het Digitaal Monument Joodse Gemeenschap gerealiseerd door middel van *iPods* waarmee de bezoekers achter de familienamen verder kunnen zoeken. (Deze uitbreiding is de journalist Max Arian ontgaan, blijktens zijn pleidooi in het Auschwitz Bulletin.) Bij elke familienaam kunnen alle tot nu toe beschikbare gegevens van iedere individuele drager van die familienaam worden opgeroepen en herdacht.

Het Digitaal Monument is op zijn beurt een indrukwekkend *namen*monument, waarop informatie over leven en dood van ieder van de joodse slachtoffers van de nazi's - interactief – nog steeds wordt aangevuld, tot en met foto's uit familiealbums aan toe. Dezelfde opzet kent het digitale project WesterborkPortretten.

Toch poneert het NAC: “Tot nog toe kent Nederland geen monument waar elk individueel slachtoffer van de Holocaust met naam en toenaam wordt genoemd.” Is dat de coryfeeën in het Comité van Aanbeveling ontgaan? Vanwaar dit brandend verlangen naar 1000 m² beton, als het zoveel informatiever en educatiever kan? Zijn we getuige van een botsing van generaties in de herdenkingscultuur of de beeldtaal van de 21ste eeuw?

En dan: dat pijnlijke verschil tussen 102.000 en 104.000 slachtoffers. Een te groot verschil om niet beklemmend te zijn, vooral waar het gaat om het fixeren in beton van de namen van “alle” individuele slachtoffers. Toch al gauw twee extra Libeskindmuren.

Het beruchte, welhaast iconisch geworden getal van 102.000 staat voor het aantal joden – volgens de nazi-definitie – dat vanuit Nederland is gedeporteerd ‘naar het oosten’ en dat dat niet heeft overleefd. Volgens de voor Eichmann in Berlijn angstvallig bijgehouden boekhouding zijn er vanuit Nederland 107.000 mensen gedeporteerd, met 97 transporten, waarvan 93 vanuit Westerbork. Van hen zouden 5000 mensen het er levend van afgebracht hebben. (Onder wie, terzijde, een kleinzoon van de naamgever van het Wertheimpark, de beeldhouwer Jobs Wertheim, die het monument van de “Joodse erkentelijkheid” ontwierp dat al sinds 1950 aan de Amsterdamse Weesperstraat staat.) Naast het gedenkteken in Westerbork met de omgebogen spoorrails zijn vier extra bielzen aangebracht ter herinnering aan de vier andere transporten vanuit Nederland. In het Monument Kamp Westerbork moeten 102.000 stenen op de voormalige appèlplaats de slachtoffers symboliseren.

Desgevraagd verklaart een medewerker van de Hollandsche Schouwburg het verschil vanuit het feit dat er ook ongeveer 2000 vanuit België gedeporteerde Nederlandse joden zijn vermoord. Dat werpt licht op de 102.000 van Westerbork, maar niet op die van het Auschwitz Comité dat, als gezegd, claimt dat het monument ook de namen zal bevatten van gedeporteerde Nederlandse joden die vanuit andere landen in concentratie- en vernietigingskampen zijn vermoord. Dus bij voorbeeld vanuit het Franse Drancy, waar Nederlandse vluchtelingen die verder zuidelijk of in Zwitserland veiligheid hoopten te vinden, hun *Durchgangslager* vonden. Hoe moet dat nou? Komen de namen van 2000 andere doden niet op het beoogde monument? Het gaat toch ook om hun nabestaanden?

Het getal 102.000 roept nog een andere vraag op. Vanuit Westerbork zijn ook vele Duitse en Oostenrijkse joodse vluchtelingen gedeporteerd en vermoord. Zij zijn inbegrepen in het bedoelde aantal slachtoffers. Het Auschwitz Comité spreekt steeds van “alle Nederlandse slachtoffers van de Holocaust”. Dat kan en moet duidelijker, wil men de geschiedenis geen geweld aandoen. Deze door het Hitler-regime staatloos gemaakte vluchtelingen werden sinds 1939 door de Nederlandse overheid ondergebracht in Westerbork, waar men op kosten van de joodse gemeenschap een barakkenkamp voor hen had doen verrijzen. In 1942 nam de bezetter *Lager Westerbork* over, waarna ook de Nederlandse joden er geïnterneerd werden.

Het heeft er alle schijn van dat het NAC en het Comité van Aanbeveling een rare hang naar volledigheid paren aan de pretentie na 70 jaar een monumentale streep te zetten, pretentie die tot uitdrukking komt in de keuze voor een musealisering in beton, en in de herhaalde verzuchting: “eindelijk”. Nogmaals: hoezo eindelijk? De database voor de namen bestaat uit de gegevens van de Oorlogsgravenstichting, het Herinneringscentrum Kamp Westerbork en het Digitaal Monument Joodse Gemeenschap. Het Auschwitz Comité: “Geen van deze lijsten is compleet. De bouw van het Holocaust Namenmonument Nederland biedt de kans omissies en fouten in deze lijsten te herstellen.” Hoe dan? Wel, het Auschwitz Comité roept op om omissies te melden. Het Rode Kruis, de International Tracing Service en de archeologen in Sobibor, nog altijd bezig met het zoeken naar vermisten, kunnen voor Nederlandse joden, Roma en Sinti hun activiteiten dus gevoeglijk staken nadat het bouwwerk is verzezen. Inderdaad, er zijn grenzen aan het plaveien van het groen in het Wertheimparkje.

De onterechte reductie van de discussie tot een louter plaatselijke kwestie doet intussen de kwaliteit van de argumenten geen goed. “Ik heb niets tegen joden, maar...”, ook dat geluid viel, zij het sporadisch, in de buurt toch alweer van verschillende kanten te beluisteren. Het Auschwitz Comité tracht momenteel het buurtprotest melodramatisch te pareren: “Driekwart eeuw geleden woonden er andere mensen rondom het park. Zij maakten er ook hun wandelingetje, zaten er in de zon en keuvelden wat met de burens. Toen was het Wertheimpark *hun* park. Verdienen zij het niet, samen met al die anderen die zo wreed uit hun huizen zijn gehaald, nu alsnog een plek in het park te krijgen?”

In meer algemene zin een andere vraag. Gaat het nu om een monument waar nabestaanden kunnen herdenken, of om een normatief, moraliserend monument? Het Auschwitz Comité zegt: “Bovendien laat een monument met meer dan 102.000 namen toekomstige generaties zien waar de waanzin van racisme en discriminatie uiteindelijk toe kan leiden.” Misschien – maar misschien ook niet. Is er wel eens onderzoek naar gedaan onder de jongere generaties? Moet dit apocalyptisch geloofsartikel langzamerhand niet een vrome mantra worden genoemd, met het aanjagen van schrik aan scholieren als onderliggend en achterhaald pedagogisch beginsel? Een voorbeeld daarvan biedt het in samenwerking met het Auschwitz Comité bedachte lesmateriaal (<http://issuu.com/yardmen/docs/testboekje>), helemaal toegespitst op het nagestreefde namenmonument. En, kinderen: “Geld inzamelen kan ook!” Zou de leidraad van ‘holocausteducatie’ niet veeleer de vraag moeten zijn waar die

waanzin *vandaan* komt? Is het 70 jaar na dato niet eindelijk tijd dat in het onderwijs vanaf het eerste jaar basisschool tot en met het laatste jaar voortgezet onderwijs, van welke schoolsoort dan ook, verplichte curricula *rechtsstaat en democratie* worden ingevoerd? Het lijkt urgenter dan ooit.

Tot nu toe heeft vrijwel niemand van de spraakmakende gemeente zich principieel uitgesproken tegen dit nieuwe namenmonument. Als het er dus van moet komen, dan pleit alles ervoor om het nationale monument met de ruim 102.000 namen niet in Amsterdam, maar in het Herinneringscentrum Kamp Westerbork neer te zetten. Daar is een nijpende behoefte aan een verdere zinvolle invulling van de naoorlogse kaalslag die er heeft plaatsgevonden, daar is alle ruimte, ook voor 2000 extra namen en voor uitbreidingen met namen van weer nieuwgetraceerde vermisten, daar, leden van de Tweede Kamer, kunnen de noordelijke provincies profiteren van het Libeskindtoerisme en daar is voor Duitsers de schandplek vlak over de grens te bezoeken. Bovenal: Westerbork was voor bijna al die 102.000 mensen het eindstation op Nederlandse bodem. *Durchgangslager*, goederenwagons linea recta naar gruwelen als de gaskamers. Precies daaraan wil dit namenmonument refereren. Niet aan hun leven in Amsterdam, zoals de stille ‘Schaduwkade’ (2013) aan de Nieuwe Keizersgracht, noch aan dat van de velen die vanuit de provincie in Amsterdam bijeengedreven werden (daar hebben we in Amsterdam de Hollandsche Schouwburg al voor), maar aan hun dood. Het doodvonnis van de overgrote meerderheid van de ruim 102.000 gedeporteerde joden, Roma en Sinti werd juist in Westerbork definitief bezegeld. Westerbork was hun laatste gepasseerde station.

Amsterdam, © mr. J.J. Bolten